

Csabay István

A felépítmény forradalma

Bagi Zsolt. 2017. *Az esztétikai hatalom elmélete. Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban*. Budapest: Napvilág Kiadó. 195 oldal, 2400 Ft.

Milyen eszközök állnak rendelkezésünkre a műveltség egy új formájának kidolgozására? Miként lehetséges eredményes emancipatorikus projektet végrehajtani egy fragmentált társadalomban, ahol a kultúra többé nem alkot totalitást, „nincsen »szellem«, olyan »mi«, aki egyben »én« is lenne” (159), és ahol a mélység létrehozásának modern formái eltűntek? S egyáltalán: mi legitimálhat bármiféle emancipatorikus törekvést a vélemények abszolutizálására, és azok egyenlőségére épülő információs kapitalizmusban? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Bagi Zsolt könyve, ami a Napvilág Kiadó gondozásában, a Politikátörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhely keretein belül született. A kutatóműhely legfőbb célja, hogy társadalomelméleti, társadalomkritikai diskurzust alakítson ki, hozzájárulva ezzel a magyar baloldali kritikai hagyományhoz. Bagi Zsolt könyve abból a premisszából indul ki, hogy a kulturális modernitás mint történeti jelenség ugyan véget ért, a korszak letűnte azonban nem jelenti azt, hogy legfontosabb tanulságát és elméleti jelentőségét is fel kellene adnunk. A kultúra felszabadító jellege univerzális érvényű, s ennél fogva *esemény* formájában visszatér. *Az esztétikai hatalom elmélete* a kulturális felszabadítás elméletének fogalmi újragondolásával és kortárs törekvéseinek meghatározásával e visszatéréshez kíván hozzájárulni.

A kötet nyitófejezetének kiindulópontjával egy hangsúlyos analógia szolgál. Bagi számára a barokk – akár a modernitás – szigorúan egy *eseményt* alkot, egy potenciálisan visszatérő szingularitást. E párhuzamnak a középpontjában a barokk – megkülönböztetve annak korától, stílusától, ideológiájától stb. – mint a társalgási retorika megnyilvánulása áll. A fejezet koncepciója szerint a barokk a maga kultúráját a vélemények abszolutizálására építette, és ez a jelenség határozza meg korunk társadalmát is, az „újbarokk” kort. Információs társadalmunk legfőbb jellemzői Bagi szerint a piac logikájának alávetett véleménygyártás és a vélemények absztrakt egyenlősége. A szerző érvelésében a különböző véleménybuborékok és a *post-truth* társadalom létrejötté Montaigne korához hasonlóan nem érdekelt a hitek igazolásában, és „nem az a kérdés, hogy kinek van igaza, hanem az, hogy ki tudja legyőzni a másikat” a társalgás művészetében. (21) Ezzel a barokk egy olyan szalonkultúrát hozott létre, amelynek tagjait már nem születési előjogaik vagy műveltségük integrálta a szalonok szűk közösségébe, hanem a résztvevők retorikai affinitása. Annak ellenére, hogy a „társalgás művészete” közvetlenül nem volt társadalmi feltételekhez kötve (származási vagy gazdasági előjogokhoz), közvetve na-

gyon is: az egyének integrációja ugyanis elsősorban a szabadidő függvénye, amit végső soron a szociokulturális helyzetük determinál. A vélemények szabadsága és azok „szabad” áramlása a barokkban az információs társadalomban uralkodó „véleménykultúrához” hasonlóan szükségszerűen a vélemények felszínességének kultúráját hozza létre. A szerző azonban nem a vélemények elértéktelenedése mellett érvel, hanem sokkal inkább azt hangsúlyozza, hogy a kulturális tőkéhez való egyenlőtlen hozzáférés nem mindenki számára teszi lehetővé a vélemények igazságértékének felmérését. Ennek lehetősége a barokkban a szabadidő függvénye, a 21. században az „alternatív tények” és a vélemények sokasága teszi ezt lehetetlenné. A legfőbb problémát Bagi abban látja, hogy ez a tendencia bárminemű emancipációs törekvést elleheterlení.

A második fejezetben Bagi a politikai cselekvés konstruktivista modelljét határozza meg, legfőképp Jacques Rancière politikafilozófiájára támaszkodva.¹ Rancière meghatározásában a politika az érzékelés sajátos kereteit biztosítja az „érzékelhető felosztásával”. Elméletében a politika feladata a demokratikus disszenzus által elismertetni a hatalomból nem részesülő „rész nélküli részt” azzal az egészszel, amelynek az konstitutív része. A „rész nélküli rész” a társadalom általános képviselője, a „bárki”. A politikai közösséget tekintetben nem egy előre meghatározott interszjektív közösségként kell elgondolnunk: minden politikai közösségnek önmagát kell megkonstruálnia, hogy egy (el) nem ismert egyenlőség alapját vitathassa. Ez azt jelenti, hogy elméletében a politikai cselekvés célja az érzékelhető felosztásának vitatása, a politikai tér lerombolása, újrakonstruálása. A politikai közösséget csak az egyenlőség hozhatja létre, azonban „természetes egyenlőség” nem létezik – ezt az egyenlőséget mindig létrehozandónak tekinti (munkásmozgalmak, diákmozgalmak, női emancipációs mozgalmak stb.).

Bagi könyvének markáns részét képezi a politikai cselekvés e rancière-i modellje, jóllehet meggyőződése szerint az elmélet nem tud elszámolni emancipatorikus jellegének kontraproduktivitásával: míg Rancière az egyenlőség konstrukciójában, addig Bagi a tömeg hatalmának növelésében látja a politikai felszabadítás potenciális megvalósulását. Úgy véli, hogy a politikai szubjektum nem azáltal szabadulhat fel, hogy a megszólalás feltételei biztosítottak számára, és véleményét másokkal egyenlően kifejezheti. Arról van szó, hogy az egyén a politikai közösség szerves részeként a társadalmi együttélés megszervezésében vesz részt, vagyis arról, hogy képes a közös munkavégzés viszonyait is termelni a kooperáció során. Az emancipáció feltétele nem a kommunikatív cselekvés, hanem a közös tevékenység megélése. A politikai közösség egyenlő terében a „bárki” saját cselekvését hatalomnövekedésként kell érzékelnie, megélnie. A hatalom ezen meghatározása nem repressziót jelöl, hanem a spinozai *potentia* kifejezéssel össz-

---

1 Rancière 1995, 2009.

hangban olyan produktív erőt,² amely az egyéni testek integrációját biztosítja. Bagi „kulturális spinozistaként” való önmeghatározásához hűen a politika terét nem az értelem, hanem az érzéki világ konstitúciójának tekinti: „a testek integrációja a képesség – avagy a hatalom – növekedése”. „A test a »képes vagyok« és nem a »gondolom« világát konstituálja.” (73–74) Mivel Bagi elméletében a politikai cselekvés a képzelet (az érzékiség, érzet, érzékelés) világában reprezentálódik, a politikai közösség létrehozását egy egységes társadalmi érzet, tehát egy integrált testközösség biztosíthatja.³

Ahogy Bagi többször is hangsúlyozza, „nincs hathatós emancipatorikus politikai cselekvés kulturális emancipáció nélkül” (47), a politikai integráció tehát csak a kultúra segítségével érhető el. De mit ért a szerző kultúrán és kulturális emancipáción? Elsősorban Márkus György kultúraelméletére támaszkodva a kultúrát kettős alakban jeleníti meg.⁴ Koncepciója szerint a kultúra tág és szűk értelme között fennáll egy reflexív viszony: a szűk értelemben vett kultúra (magaskultúra) feladata a tág értelemben vett kultúra (minden, ami nem természetes, tehát emberi produktum) reflexiója. Mindazonáltal Bagi emancipatorikus kultúraelméletének fogalmi keretrendszere túllép az elit- és az alacsony kultúra fogalmainak használatán és azok egymással való szembeállításán: diagnózisa szerint e fogalmak egy „emancipációellenes vagy ideologikus nyelv kifejezései arra, amit sokkal adekvátabban nevezhetünk kritikai kultúrának, illetve kultúriparnak”. (93) Számára az emancipatorikus kultúra kritikai, amelynek célja egy új kulturális rendszer megkonstruálása. A feladat kettőssége abban rejlik, hogy egyúttal a tömegkultúrát is létre kell hozni.

A szerző kellő elméleti megalapozottsággal elemzi azokat a társadalmi gyakorlatokat, amelyek a tömegek kultúráját hivatottak létrehozni. Bagi szerint a tömegkultúra funkciója a reflexió, a tömeg saját helyzetét kell *közvetítenie*, reprezentálnia: felmutatni a szubjektum állapotának „struktúráját, ellentmondásait, másságait, differenciáit”. (129) A tömegkulturális gyakorlatnak minden esetben részvételinek kell lennie, amelyben a társadalom bármely tagja integráltnak érzi magát: interaktív színház, drámapedagógiai projekt, „egy happening, amelyben a közönség is részt vesz, vagy egy film, amit a szereplők forgatnak, egy szöveg, amelyet közösen írnak”. „Utcai költészet és utcai festészet.” (107) A tömegkultúra a kötet koncepciója szerint *konszenzuális*, mivel a tömegek egyetértését feltételezi és legfőbb feladata a közös érzékiség megteremtése. A konszenzu-

2 Spinoza politikafilozófiájában a *potestas* és a *potentia* kifejezések két eltérő hatalomfogalmat jelölnek. Amíg előbbi az államhatalmat (valamint a hatalom korlátozó formáit) foglalja magában, utóbbi a hatalom produktív formáját fejezi ki (Spinoza 1980). A fogalmak elemzéséhez lásd Negri 1991.

3 A tömeg mint politikai szubjektum „testhatalmának”, a testek integritásának kiemelt szerepéhez és a hatalom sajátos meghatározásának témájához ajánlható a szerző *Helyi arcok, egyetemes tekintetek* című korábbi kötete, amely egyrészt fogalmi keretével kiválóan megágyaz *Az esztétikai hatalom elméletében* tárgyalt diskurzusoknak, másrészt a szerző spinozista elköteleződésének megértését is szolgálja (Bagi 2012).

4 Márkus 2017.

ális művészet közösségformáló, demokratikus, emancipatorikus. A tömegkultúra „bárki” számára adott, és az *adottság* Baginál túlmutat társadalmi, gazdasági vagy nyelvi különbségeken: elmélete alapján a közös érzékek létrehozásával a társadalom fragmentumai közötti bizonyos gazdasági, szociális különbségek áthidalhatók, felszámolhatók.⁵ A közös érzékelés lehetőségfeltételeinek megteremtése azért hangsúlyos, mert Bagi számára az érzéki világ interszubjektív, amelyben az érzékelhető felosztása „a látható és a láthatatlan uralmi alapon strukturált rendszerét hozza létre”. (137) Az érzékiség emancipációjának régi eredményei (pl. nyilvános parkok, bárki számára látogatható közintézmények, könyvtárak, múzeumok stb.) ugyan kitágították a közösségi érzékek határait, azok a különböző piaci mechanizmusok hatására újfent megszilárdultak. Bagi elmélete az érzékiség felszabadításának egy új konstrukciójára hívja fel a figyelmet, amelyben az új érzékek megteremtése a tömegkultúra feladata.

A kritikai kultúra a könyv koncepciójában központi szerepet tölt be, hiszen a szerző meggyőződése szerint az emancipatorikus kultúra feltételezi a tömegkultúra és a kritikai kultúra közötti kooperációt. Bagi a konszenzuális tömegkultúra dialektikus párjának a *disszenzuális* kultúrát teszi meg. A különbség pusztán funkcionális, nem hierarchikus. A kritikai kultúra (filozófia, esztétikai művészet, kutató tudomány) *disszenzuális*. Ez a tömegkultúrával ellentétben nem a közös érzékek létrehozásában látja feladatát, hanem a kultúra nézőpontjainak tágításában, kiterjesztésében érdekelt. Ezzel együtt a fennálló közös érzékek létjogosultságát is vitatnia kell. Az adottat látszik megkérdőjelezni, egy addig nem érzékelt – „a közös érzékek számára láthatatlan” (109) – perspektíva által. A *disszenzuális* kultúra nem kooperatív tudást, hanem új modelleket kíván képezni a *konszenzuális* kultúrának. Annak érdekében, hogy egy politikai közösség az integráltságot megőrizhesse, szükséges feltétele a közösség tagjainak differenciáltsága és alkalmazkodóképessége. Tehát a politikai integrációt a kultúra hivatott biztosítani, a kultúrát pedig a *konszenzuális* és *disszenzuális* művészet közötti kooperáció. Előbbinek egy lokális közösségiség kialakítása, utóbbinak az univerzalitás megteremtése a feladata.

Az esztétikai hatalom elmélete ugyan nem szolgáltat gyakorlati programot a közösségi érzékelés termeléséhez, ugyanakkor két kortárs példával, Erhardt Miklós és Dominic Hislop projektjeivel szemlélteti a konszenzuális kultúra gyakorlatát.⁶ Mindkét művészeti projekt a közös érzékek kooperatív termelését tűzi zászlajára, láthatóvá téve az addig láthatatlant. Az ilyen részvételi művészet nem objektivációkat hoz létre, hanem „képesség tesz” valamire. A *Saját szemmel* és a *Random Histories* egyaránt távolságot tartanak az elitista művészettel szemben, mivel demokratikus módon kooperálnak a reprezentálni

5 Ezen a ponton Bagi helyesen jegyzi meg, hogy bizonyos esetekben a kulturális felszabadítást megelőzi a gazdasági emancipáció, tehát hogy az egyénnek lehetősége legyen a szűk környezetén túl látni, érzékelni, megtapasztalni a világot. A közös érzékek megteremtésének lehetősége ennyiben anyagi feltételekhez is kötött, lásd 85, 108.

6 Erhardt Miklós és Dominic Hislop *Saját szemmel* című projektjéhez lásd Erhardt 1999.

kívánt alannyal (előbbiben fővárosi hajléktalanokkal, utóbbi során turistákkal). A szerző hangsúlyozza, hogy a láthatatlan láthatóvá tétele önmagában még nem feltétlenül hozza létre az integrációt, de megtöri az érzékek hatalmi struktúráját: emancipációs ereje abban rejlik, hogy az érzékelés lehetőségfeltételeit megváltoztatja. Ezen a ponton talán felmerülhet a kérdés: hol mosódhatnak el a *konszenzuális* és *disszenzuális kultúra* distinkciójának határvonalai? Elképzelhető-e olyan társadalmi gyakorlat, amelynek mindkettő konstitutív eleme, amely egyidejűleg tágít és integrál? A *Saját szemmel* projekt megfelel a *konszenzuális* kultúra kritériumainak (lokális, részvételi, demokratikus, a közös érzékek megeremtését célozza), ugyanakkor számos olyan *disszenzuális* elemmel bír, mint például egy új kulturális keretrendszer konstrukciója, az érzékelés területének kibővítése, az érzékelhető felosztásának, uralmi/hatalmi struktúrájának felborítása, az érzékelhetőség horizontjának kitágítása stb., amelyek által értelmezhető a kritikai kultúra és a tömegkultúra közös elemeként. Tehát egy olyan társadalmi gyakorlat, amely képes a *konszenzuális* és a *disszenzuális* kultúra bizonyos elemeit egyaránt magában foglalni.

Bagi Zsolt könyvének talán legizgalmasabb része az utolsó fejezet, amelyben a szerző József Attila kései esztétikájának példáján szemlélteti a *disszenzuális* kultúra emancipációs erejét. Összhangban Bagi *disszenzuális* művészetre vonatkozó meghatározásával, a kultúra ezen formája nem egy, a társadalomban meglévő és elfogadott nézetrendszer kifejeződése, hanem sokkal inkább egy nem létező horizont megkonstruálása. Bagi szerint ez remekül tetten érhető József Attila kései esztétikájában,⁷ amely nem a szocialista kultúra reprezentációja, hanem annak nyelvének, képzeletének, „öntudatának” megeremtése. József Attilánál az *öntudat* a kultúra egyik fogalma, és mint olyan sosem készen kapott: mindig létre kell hozni. A proletár osztálytudat, a munkáskultúra létrehozása a költő feladata. Hogy ezt miért tartja elengedhetetlennek, arra *A szocializmus bölcselétében* kapunk választ.⁸ Ebben írja le, hogy a bolsevista elképzelés a társadalmi közösség objektív tudatát nem létrehozandónak tekinti, hanem „[p]arancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket”.⁹ Ami itt felsejlik, az a marxista alap és felépítmény fogalmak kritikája. A költő szerint ugyanis az a bolsevik törekvés, amely az alap megváltoztatására irányul, nem vonja szükségképpen maga után a felépítmény megváltozását. A lehetőségfeltételeket megváltoztatja, de az elméleti harcot nem vívja meg. Emancipatorikus politikai képzelet nem jön létre pusztán a jogi vagy gazdasági struktúrák megváltoztatásával (lásd ehhez bolsevizmus vagy a rendszerváltozást követő jogállam kibontakozása), az mindig a kulturális harc eredménye. Ez tehát a kultúra elsődleges politikai feladata, a politikai cselekvés lehetőségének megal-

7 József Attila 1933 utáni ciklusának elemzéséhez lásd Tverdota 2004.

8 József 1934/2015.

9 József 1934/2015, 9.

pozása. József Attila ezt a kultúrát volt hivatott létrehozni. Emancipatorikus törekvése a proletár osztálytudat megkonstruálása: egy új tudat kialakítása, amely (munkás)tömegek saját helyzetének felismerésében, hatalmának növelésében érhető tetten. A szubjektum „képesé válik” hozzáférni azokhoz az eszközökhöz, perspektívákhoz, kritikus szemlélethez, amelyek által felismerheti saját helyzetét, a társadalomban betöltött szerepét. Így ébredhet József Attilánál a munkásosztály öntudatra, vagyis annak tudatára, hogy önmaga hozza létre saját lényegét. És így valósulhat meg Baginál a tömegek felszabadítása, érzékeik emancipálása, testük hatalmának növelése. A szerző az esettanulmány segítségével szemlélteti elméleti programját, miszerint csak a képzelet integrációjával növelhető a politikai közösség kooperatív hatalma, és ennek a hatalomnak növelése a kultúra feladata. A forradalmat tehát a felépítményben (is) meg kell vívni, és úgy gondolom, hogy *Az esztétikai hatalom elmélete* ehhez az elméleti harchoz kíván hozzájárulni.

Bagi Zsolt problémafelvetésével egy régi hagyományhoz csatlakozik, megoldási javaslatát azonban új kontextusba helyezi a kulturális felszabadítás kérdéskörét. Az alapok immár adottak, a feladat az elmélet szisztematikus továbbgondolása: a *konszenzuális–disszenzuális* pólusok kooperációjának elemzése, a társadalmi gyakorlatokat övező pedagógiai modell kidolgozása, a kultúra és a piac viszonyának meghatározása stb. Összességében Bagi Zsolt könyve egy vitathatatlanul fontos és inspiráló mű, amely már önmagában is egy *disszenzuális* kulturális produktum: vitat, egyet nem értést feltételez, és – a szerző kifejezésével élve – „akkor is forradalmi, ha nem lengi körül lőporzság”. (109)

Bibliográfia

- Bagi Zsolt. 2012. *Helyi arcok, egyetemes tekintetek. Facies localis universi*. Miskolc: Múút.
- Erhardt Miklós. 1999. „Saját szemmel. Megjegyzések egy fotóprojekthez.” *Törökfürdő* 6: 4–7. [<http://www.torokfurdo.org/index.php/inforaktar/folyoirat/19>] (2021. 02. 04.)
- József Attila. 1934/2015. „A szocializmus bölcelete.” *Eszmélet* 105 (Melléklet): 7–12. [<http://www.eszmelet.hu/jozsef-attila-a-szocializmus-bolcselete-1934/>] (2020. 08. 21.)
- Márkus György. 2017. *Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje*. Budapest: Atlantisz.
- Negri, Antonio 1991. *The Savage Anomaly. The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*. Minneapolis, Oxford: University of Minnesota Press.
- Rancière, Jacques. 1995. *La méésentente: Politique et philosophie*. Paris: Galilée.
- Rancière, Jacques. 2009. *Esztétika és politika*. Ford. Jancsó Júlia. Budapest: Műcsarnok.
- Spinoza, Benedictus de. 1980. *Politikai tanulmány és levelezés*. Ford. Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tverdota György. 2004. *Tizenkét vers*. Budapest: Gondolat.